

SZEMLE

Kisebbségi politika

**A jasenováci népirtás számonkérése revizionista ellenszélben –
A posztkommunista világ legelső világháborús bűnpere**

Radonić, Liljana: Der erste postsozialistische Prozess gegen einen Kriegsverbrecher aus dem Zweiten Weltkrieg – Kroatien als Beispiel vorbildlicher Aufarbeitung? = Österreichische Zeitschrift für Politikwissenschaft. 41. Jg. 2012. 1. no. 7–22. p.

A tanulmány mintegy az újvidéki vérengzésekkel kapcsolatos, első fokon a vádlott felmentésével végződött budapesti Képiró Sándor-per margójára íródott. A szintén a Simon Wiesenthal Központ által felkutatott, Argentínából Horvátországnak kiadatott jasenováci hóhér, Dinko Šakić elleni eljárás (1998. december – 1989. október), az akkori Tudjman-érában nem kevés gátló körülmény ellenére, igazságot szolgáltatott az áldozatoknak és utódaiuknak. A perben a jasenováci lágerkomplexum területén összesen mintegy százezer (más források szerint sokszorososan nagyobb számú) – nagyságrendi sorrend szerint – szerb, roma, zsidó továbbá „felforgatással” vagy „szabotázssal” vádolt áldozat pusztulásáért viselt felelősségről volt szó.

Az 1941 áprilisában kikiáltott horvát usztasa bábállam szándékából létesült, folyamatosan bővített lágerkomplexum Németországon és a Hitler elfoglalta területeken kívül a legnagyobb ilyen létesítménnyé nőtte ki magát, egyben az egyetlen nagyobb tábornak számított, amelyet nem németek működtettek, és méltán nyerte el „horvát (vagy jugoszláv) Auschwitz” hírnevét, noha az életek kioltása nem öltött ipari méretekben technizált formát. Hivatalosan munka- és gyűjtőtábornak minősült, a fegyveresek azonban szabadon rendelkeztek a foglyok élete felett, és napirenden voltak a közvetlen testközelből végrehajtott vadállati vérengzések. Végül még krematóriumot is építettek. Tito partizánjai a tábornak 1945. május 5-én szabadították fel, alig néhány túlélővel. Vezetőembereiből, pribékjeiből számosat (bár szinte mindegyik szökésben volt) a felelős politikusokkal együtt a felszabadítást követően rögtönítélő bíróság ítélte el, vagy később a jugoszláv igazságszolgáltatás számoltatott el. Az 1921-es születésű Šakić 1942 februárjától tevékenykedett a tábornak különböző részeiben, 1944 júliusától októberéig paracsnoki tisztet viselt. A beismerés és megbánás legcsekélyebb jelét nem mutató, az írásos dokumentumok és személyes tanúvallomások bizonyítóerejével kihívó módon folyamatosan szembehe-

lyezkedő vádlott megkapta a kiróható legmagasabb büntetést, a húsz év fogházat, majd fogolyként 2008-ban meghalt. Perét, sajnos, azonban nem a méltó múltfeldolgozás katarzisa, hanem a későbbi kommunista bűnök-höz, a horvát „nemzeti” veszteségekhez való viszonyítás sajtókampánya, a felsorakoztatott bizonyítékok, érvek jobboldali-nacionalista megkérdőjelezése tette emlékezetessé. A tanulmány a per lefolyását a *Vjesnik* címen megjelenő zágrábi kormánylap, valamint a fumei ellenzéki orgánus, a *Novi List* tudósításainak és kommentárjainak tükrében követi végig.

A relativizálás mindjárt a vádirat megformálásában kezdetét vette, folytatódott a védők állásfoglalásaiban és Šakić tagadásában, illetve ellenvádaskodásában. Eszerint Jasenovác nem volt haláltábor, a faji vagy a szerbség ellen irányuló vallási-etnikai megsemmisítés – az usztasa állam faji történései ellenére – nem szerepelt a feladatai között, tehát népirtás nem történt, csupán a horvát állam ellenségeivel számoltak le jogos önvédelemből és „törvényes” büntetőeszközök alkalmazásával, s végül az elpusztultak létszáma nem haladta meg az ötvenezret. A jobboldali sajtó, amely a *Vjesnik*kel csak a mérsékelt revizionista hivatalosság hangját hallatta, mindezt nemcsak rácsatlakozott, hanem még ráerősített a vádlott kíméletére, úgyhogy az végül már-már a nemzet hőseként állt bírái előtt. A sajtó nem fukarkodott a „szerb–zsidó összeesküvés” elleni acsarkodással (már Jasenovác célzatos „befektetését”, vagy a kiadatást illetően) vagy a másfél ezrenyi usztasa menekült titói meglincseléséből facsart „horvát holokauszt” felszámításával. Az osztrák határ menti Bleiburgban létesült emlékhely a háború után usztasa zarándokhelyé vált, melyet lefogása előtt maga Šakić is felkeresett volt. (Idetartozik Tudjman szerencsére meghíúsított terve, amely a „megbékélés jegyében” Jasenovácban „összevonta” volna az ottani, valamint a bleiburgi usztasa áldozatokra történő emlékezést.) A horvát jobboldali sajtó nem tévesztette szem elől Šakić kiadatását kezdetben magának kérő Belgrád élénk érdeklődését a zágrábi per iránt, holott inkább a saját viselt dolgaival kellene foglalkozzék (részint V. Šešelje, részint a vukovári népirtás felelőseire vonatkozott az utalás).

A *Novi List* alig talált a perben valamit, amit szembeállíthatott volna a védelem szerb–zsidó ellenes narratívájával. De kiemelt valószínűleg tanúvallomásokat, és idézett megfelelő dokumentumokból. Ezzel az emlékezés európaizálásának – az EU-politika által követett és a bővítés résztvevőitől, jelöltjeitől megkövetelt – vonalába illeszkedett a nemzeti-revizíós politikákkal szemben, melyek a kommunista múlt ellen forduló révans törekvései közepette az azt megelőző időszakot értékelik fel – az akkori, helyenként súlyos politikai bűnök tagadásával vagy minimalizálásával próbálkozva. Az ellenzéki sajtó kampány sikerrel járt, a vádlottal szimpatizáló közhangulat legvégül az ellenkezőjére fordult. Amit a per így sem oldott

fel, az a relativizálás szerbellenes éle, ami a rendszerváltás, illetve a jugoszláv háború után még mindig keresztezi a balkáni megbékélést, a számszerűleg élre került szerb áldozatokat hozzávonva a holokauszt egyetemességéhez. Az ellentmondás kiküszöbölése további türelmes, fáradhatatlan és őszinte műtfeldolgozó munkát igényel.

Komáromi Sándor

Európa és töredékei: Europanizáció, nacionalizmus és a provincialitás geopolitikája Litvániában

Klumbyté, Neringa: Europe and its Fragments: Europeanization, Nationalism, and the Geopolitics of Provinciality in Lithuania = Slavic Review, 70. vol. 2011. 4. no. 844–872. p.

Függetlenségének 1991-es elnyerése után Litvánia mint demokratikus európai állam, fogalmazta meg önmagát. Az új nemzeti ideológiát formáló elit retorikájában hangsúlyos szerepet játszott a múlttal való szakítás, a szovjet uralom elutasítása, és annak minden értelemben negatív színben való feltüntetése. A Litván Reformmozgalom (Sajüdis) vezetői felszólalásaikban a szovjet uralmat a gonosz, az elnyomó, a totalitárius, a civilizálatlan, az immorális és az embertelen jelzőkkel illették. Ezzel párhuzamban a „nyugat”, és „Európa” a demokrácia, a szabadság, a civilizáltság, a moralitás és az emberség ideálját testesítette meg a szemükben. Az ország közvéleménye és politikai elitje elfordult a „kelettől”, és teljes mértékben a nyugati integrációt tűzte ki céljául, amely az ország 2004-es európai uniós integrációjával, illetve a NATO-hoz való csatlakozásával ma már megvalósultnak mondható.

Ugyanakkor mára a helyzet sok tekintetben megváltozott. Nem ritka, hogy ugyanaz a személy, aki a nemzeti mozgalom időszakában aktív szerepet játszott a fent említett célok elérésében, ma euroszeptikus álláspontot hangoztat. Ez viszont nem azt jelenti, hogy a litvánok nagy többsége elfordult volna az Európai Uniótól, vagy visszasírná a korábbi állapotokat. Jelen pillanatban annak a paradox helyzetnek lehetünk szemtanúi, amelyben egyszerre van jelen az euroszepticismus, a nacionalizmus az elmélyülő europanizálódással.

Jelen írás azokat a nemzeti ideológiákat vizsgálja, amelyek a „keleti”, vagy „szovjet” identitás felélesztésére tesznek kísérletet. A folyamat elemzésének céljából itt a *provincialitás geopolitikája* kifejezést használjuk. Ez a kifejezés arra a nemzetpolitikai térre utal, melyet az egyenlőtlen hata-

lom- és privilégiumelosztás hoz létre egy nemzetközi közösségen belül. Litvánia példája megmutatja, hogy bár az EU politikája és egységesítő, multikulturalizmust hirdető üzenetei segítségével megpróbálja kiüresíteni a nemzeti eszmét, éppen ez az eszme az, ami lényegi részét képezi egy ország europanizálódásának. Litvánia számos európai eszmét épített be saját nemzeti identitásába, de számos esetben vitatkozik is velük. Így elmondható, hogy Európa csak töredékekben létezik, és az európaivá válás folyamatát mindenkor helyi sajátosságok befolyásolják.

A cikk két eset kapcsán vizsgálja a nemzeti ideológiák létrejöttét: 1. Beresnevičius: Imperijos darymas (Egy birodalom létrehozása, 2003) című művében megjelenő politikai gondolatok bemutatása; 2. A Litvániában reneszánszukat élő „szovjet” termékek, (pl. a Samonas cégnek jelentős nyereséget termelő virsli) és a hozzájuk kapcsolódó nosztalgia jelenségének vizsgálatával. Amint azt látni fogjuk, mindkét eset a keletorientált nemzeti ideológiák újbóli megerősödésre szolgáló kiváló példát. A kelet felé fordulást sürgető elképzelések szerint a kelet sem forrása, sem jele a gyengeségnek, visszafordulásnak, bizonytalanságnak vagy korrupciónak. Éppen ellenkezőleg: a kelet az erőt, a haladást és a gazdagodás lehetőségét jelképezi.

Europanizáció és a provincialitás geopolitikája

Litvániában „Európa” az egyik legfontosabb helyet foglalja el a mindennapi életben, a politikában és a jogalkotásban. Az ország 2004-ben vált az EU tagjává, 2007-ben csatlakozott a schengeni övezethez, és a várakozások szerint 2013-ban bevezeti az eurót. Ugyanakkor, a többi kelet-európai államhoz hasonlóan Litvániának is meg kell küzdeni a nyugati államoktól eltérő történelmi fejlődése által elé állított nehézségekkel, összefoglalva: szocialista örökségével. Az erről szóló diskurzus során Litvániában gyakran kerül elő a provincialitás fogalma. A litvánok nagy többsége mindig is úgy tekintett az országra, mintha az a nyugat egy tartománya lenne keleten. A litvánok saját magukról azt tartják, hogy történelmük során mindig is szigetként magasodtak ki a keleti államok közül, mivel mind közül ők képviselték leginkább az európai értékeket, kulturálisan, politikailag és gazdaságilag egyaránt. Ennek ellenére mégsem érzik valóban európainak magukat. Számukra a „nyugat” mindig csak elérendő cél, vagy eszmény, de sohasem realitás. A közgondolkodást formáló értelmiség véleménye szerint a provincia egy olyan hely, ahol az emberek nem úgy szeretnének élni, mint teszik, hanem mint valahol máshol tehetnék. Beresnevičius szerint Litvánia történelmileg nehéz sorsa éppen a szellemi és földrajzi értelemben vett provincialitásából ered.